

УДК 304.4:316

Сащук Г. М.*Доктор політичних наук, доцент Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

СОЦІО-КУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Розглядається комплекс соціально-культурних чинників формування інформаційного суспільства як нового цивілізаційного явища.

Ключові слова: культура, цивілізація, інформаційне суспільство, кіберпростір

Сучасне інформаційне суспільство характеризується як «новий культурний ландшафт», який адекватно відбиває «новоцивілізаційний менталітет» [1]. Його особливостями є те, що культурні явища віднині формуються і функціонують в умовах «відкритих систем», які, своєю чергою, тяжіють до культурного синтезу і конструювання на основі різномірних культурних «цитат». Характерною рисою новоявленого менталітету суспільства «третьої хвилі» є й те, що він рефлексує радикальну зміну ціннісних орієнтирів, асоціюється у багатьох дослідників з духовною кризою, втратою моральних критеріїв.

«Кінець аксіологічних орієнтирів» — так визначила сучасну ситуацію у сфері духовного життя Жаклін Рюс. Сучасна культура — це культура, яка прагне позбутися традицій де ми спостерігаємо агонію ідеологій, що розхитала, як ще ніколи не бувало, всі свої поняття і, таким чином, подала перед порожнечою [2, с. 529].

Зміна світоглядних парадигм, девальвація культурних ідеалів, знецінення моральних чеснот (аномалія як «нова норма») — спричинила позиціювання іронії як форми життєво-поведінкового світовідношення. Іронія, за висловом Т. Бодуена, ключовий троп постмодерної культури серед інших фігур мови — таких, як метафора, метонімія, синекдоха, які конотують або денотують значення через ланцюг асоціацій. Хоч іронію часто розуміють як «суто негативне ставлення до світу», вона не обов'язково є простим позуванням. Іронія «руйнує нібито самоочевидне значення висловлювання, ідеї або образу й очищає цей образ від того, що він, як вважалося, містив у собі. Іронія висмоктує повітря зі свого об'єкта, але тільки для того, щоб надути його згодом» [3, р. 100].

Квінтесенцію змін, які обумовлює інформаційне суспільство, є трансформація культури. Це стосується, насамперед, технологічної культури, яка зумовлює технологічні засади устрою життя людей. Однією із найвиразніших рис цієї культури є її дистанційність. «Технологічна культура, — зазначає Леш, — це, насамперед, дистанційна культура. Форми життя стають формами життя на відстані». Неминучим наслідком цього є радикальна зміна соціального буття людини. «Оскільки форми мого соціального буття виявляються з такою неминучістю і звичністю буттям на відстані, і оскільки я нездатний подолати подібні дистанції, я не можу набутися соціальності, за умов позбавлення моїх технологічних доповнень» [3, р. 15].

Своєрідною калькою коеволюційних процесів, свідченням появи нових зв'язків у структурі інформаційного суспільства є технонаука. Мережа науки, технології, інженерної справи, яка онтологічно складається паралельно системі Інтернету, утворює матеріальний каркас останньої — виразна ознака нової цивілізації. У термінах технонауки відбивається реальний синтез різноманітної за функціями і призначенням інтелектуальної та матеріально-виробничої діяльності людини, фіксується факт перетворення науки на суттєву ознаку якісно нового типу суспільного «modus vivendi». Наука, технологія, інженерна справа, промислове і культурне проектування та конструювання вже не є окремими видами діяльності. Навпаки, вони співіснують, взаємозумовлюють один одного, впливають на розвиток і вдосконалення своїх «партнерів». У наш час технонаука означає «динамічні відносини між інструментами та людьми в культурному контексті, що приносить із собою концептуальні та практичні зміни» [4, р. 175].

Підкреслюючи людський аспект технонауки, Р. Сессовер зазначає, що технонауку як констеляцію науки, технології та інженерної справи можна найкраще зрозуміти в термінах діяльності членів спільноти (у значеннях, розвинутих Робертом Мертоном, Майклом Поланьї або Томасом Куном). Відбувається зміщення від розмов про технонауку як таку до діяльності технонаукової спільноти, що свідчить про те, що ми маємо справу з людьми, які виготовляють, розподіляють і використовують технологічні знаряддя та інструменти у власних цілях. Коли ми згадуємо, що існує людське обличчя, невіддільне від технонауки, це допомагає нам усвідомити внутрішню слабкість технонауки та необхідність її подальших критичних оцінок і перегляду [5], — пише Р. Сессовер.

Вчений наголошує на етичній відповідальності тих, хто уособлює технонауку. Теза про необхідність практичного дискурсу щодо відповідальності усіх, хто бере участь у технонаукових новаціях (в біохімії, астрофізиці, генетичних дослідженнях), — одна з найпоширеніших у теоретичній та праксеологічній культурі доби становлення постіндустріального суспільства, в якому інформація, знання стають домінантою свідомості.

Одним з перших цю тезу сформулював у 1989 р. Евандро Агацці, вбачаючи специфіку будь-якої суто людської діяльності (в тому числі наукової і технічної) в свободі. Він порушує проблему деонтологічних вимог щодо науки, особливо в її прикладній формі. Якщо фундаментальна наука опікується пошуком істини, враховує вимоги доброчесності на рівні інтелектуальної культури дослідника, то в прикладній науці виходить на перший план вимога відповідальності: «Першорядною метою виступає певна можливість практичного застосування знання, звідси наука етичних проблем, які виникають у зв'язку з конкретними цілями, заради яких працює прикладна наука» [6, р. 205]. Наголошення на обов'язковості етичних критеріїв перетворюється на лейтмотив сучасних розумінь «призначення» науки і техніки, їх перетворення в «людську технологію».

Моральні засади мають забезпечити «належне» використання знання, науки, техніки заради запровадження такого типу діяльності «соціальної влади», яка була б спроможною забезпечити людей «бажаними або потрібними цінностями», — вважає Тоффлер. Поділяючи цю думку, А. Грінвальд зауважує, що в сучасному суспільстві знання, яке спрямоване на майбутнє, «етична рефлексія» має супроводжувати будь-які людські рішення, як у сфері науково-технічної політики, так і в повсякденному житті [3].

Поступовий перехід постіндустріального та інформаційного суспільства до антропогенної, ноосферної цивілізації — об'єктивний процес. Який багато в чому зумовлюється тими зрушеннями і якісними змінами, що відбуваються в усіх ланках культури інформаційного суспільства. Адже інформатизація пронизує не тільки державні структури, соціальні інститути, виробництво, сферу послуг, а й побут, дозвілля людини, спричиняючи зміни способу її життя. Безсумнівним наслідком інтенсифікації інформаційних потоків є прискорений розвиток не лише інформаційного, а й людського потенціалу, підвищення рівня освіти та обізнаності громадян, а завдяки цьому — формування всебічно активних верств населення, для яких здобування та використання нової інформації стає потребою і звичкою.

Відмітною рисою інформаційної цивілізації є те, що темпи культурних змін, творчість нових соціальних і культурних форм у багато разів зростає. Новий інформаційний простір, якісно інше в культурному відношенні суспільне середовище потребує, крім іншого, саме метафоричного, образно-символічного осмислення і вираження: «віртуальна реальність», «кібер-простір», «електронний фронтір», «електронна агора», «дигітальна культура» тощо.

Зокрема, дигітальна культура—якісно новий витвір інформаційної технонауки, різновид інформаційної культури, яка опосередкована та трансформована електронно-обчислювальними, цифровими технологіями (компакт-дискowymi пристроями запам'ятовування, кишеньковими комп'ютерами, мініатюрними довідниками тощо), які обробляють інформацію, що надходить адресатові, та подають об'єднані відповідним чином результати у комп'ютер-накопичувач. Давід Болтер, автор праці «Людина Тьюрінга», вважає, що ця технологія «розвиває зв'язки, метаморфічні чи інші, з культурологією, філософією або літературою, вона завжди доступна, щоб використати її як метафору, приклад, модель або символ» [7, р. 39].

Теоретики інформаційного суспільства, зокрема Деніс Вайс, вважають, що завдяки широким, по суті, безмежним, аж до витворення штучного інтелекту, можливостям комп'ютера, переходу від аналогових до цифрових (дигітальних) засобів передачі інформації в суспільстві, відбуваються революційні зміни. Зокрема в таких галузях культури, як мистецтво, політика і право. Він зазначає: «Комп'ютер дав поштовх вельми поширеним змінам суспільства та культури, утворюючи дематеріалізовану добу, за якої фундаментальною категорією стає вже не матерія, а інформація, що підлягає обробці»,— зазначає дослідник. Наголос на інформації разом із впевненістю, що все може бути раціонально проаналізоване в дигітальних термінах, трансформував такі науки, як генетика (гени порівнюються з ланцюжками електронно-цифрової інформації), неврологія (мозок розглядається як масивний пристрій для обробки інформації, що кодує дигітальні сигнали), когнітивні наукові царини (галузі штучного інтелекту, психології та філософії), бізнес та економіку.

У праці «Електронний світ» Річард Ленгем твердить, що електронно-цифрове кодування відкриває майже математичну еквівалентність у мистецтві, і це нагадує велику мрію Платона про єдність цього знання. Прихильники дигітальної культури вбачають в ній відновлену міждисциплінарну культуру, яка зводить воедино всі види мистецтва і науки [8, р. 11].

У міру вдосконалення сенсорно-передавальних можливостей електронних приладів виникає такий різновид інформаційної культури, як синестична культура. Суть цього феномену, пояснює бельгійський філософ Ю. Ерман, полягає в тому, що нові канали, засоби медіа та інтернет уможливають здобування таких видів інформації, що мають специфічно телематичну природу і цим принципово відрізняються від звичайних форм комунікації.

Характерна ознака синестезійної культури полягає в тому, що в ній відбувається синтез різноманітних інформаційних елементів та блоків, внаслідок чого виникає сумарний ефект телесинестезії (*tele-synesthesia*). «У майбутньому наша свідомість, наше тіло і наші відчуття зіткнуться з новим досвідом, з синестезійними якостями, які є моментальними, передусім мультисенсорними, як результат нових медіа» [9, р. 130]. Синестезія, пояснює дослідник, дає можливість комплексно сприймати всі «кольори» інформаційного повідомлення. Синхронізуючи образи, звук, рухи, відчуття дотику, електронні медіа здатні перемішати і сплавляти один засіб з іншим, внаслідок чого кольори можна почути, звуки — побачити, а слова — відчутти на дотик.

На думку М. Мерло-Понті, синестезія поступово витісняє природний спосіб сприйняття світу. У «Феноменології сприйняття» він писав: «Синестезійне сприйняття — це правило, і ми не усвідомлюємо цього факту з тієї єдиної причини, що наукове знання зміщує і переміщує епіцентр нашого досвіду в такий спосіб, що ми при звичаїлися більше не бачити або більше не чути, і взагалі — більше не відчувати» [10, р. 29]. Нова синестезійна культура, вважає дослідник, сформує новий тип особистості — синестезійну людину, яка буде здатна сприймати водночас і цілісно всі чуттєві взаємодії: образ і звук, відчуття й силу предмета чи об'єкта, про який подається інформація.

Завдяки синестезійному телефакту виникають віртуальні світи. «Віртуальні світи вже виникли в багатьох різних сферах. Сьогодні можна знайти їм застосування — зоряні образи, віртуальні університети, кінематографічні анімації й симуляції, телеконференції, телепраці, віртуальні подорожі, віртуальні роботи, телекупівля, телемедицина, теленавчання тощо» [11]. Віртуалістика міцно втілилася у наукомістке виробництво. Особливість віртуальних підприємств, інститутів, організацій полягає в тому, що вони не прив'язані жорстко до певного місця, навіть щодо конкретної держави. Вони здатні за рахунок своєчасно здобутої і швидко переробленої інформації гнучко реагувати на будь-які запити споживачів і коливання ринку, «самоперебудовуватися відпо-

відно до цих запитів і коливань, перетворюючись на саморефлексивну систему» [12, с. 34].

Віртуальна реальність, таким чином, набуває самостійного статусу буття інформації як ідеальної конструкції, «що не є гносеологічним образом дійсності». Це—«паралельний світ» змодельованої творчої фантазії. Віртуальна реальність робить не лише немислиме цілком мислимим, а й функціональним [11, р. 32].

Оскільки в інформаційному суспільстві відбуваються радикальні перебудови всіх складових («сили, грошей та розуму»), наявні якісні трансформації в бізнесі, економіці, політиці і в культурі взагалі, Тоффлер зосереджує увагу на тих чинниках, які забезпечують нове розуміння влади. Якщо Френсіс Бекон ставив знак рівності між знанням і владою, то Тоффлер своїм завданням вважає з'ясування «якості» знання, яке забезпечує сучасну владу. У структурі знання, яке є «не тільки джерелом високоякісної влади, а й найважливішим компонентом сили і багатства» [13, с. 40], найпомітніше місце посідає інформація. Влада інформації набуває надзвичайного значення, адже за роки свого існування інформація перетворилася на фактор еволюції всієї Цивілізації. Інформація—основа інноваційного стилю мислення. «Мережа» перетворилася на універсальну метафору сьогодення: мережева економіка, мережева логіка, мережевий інтелект.

«Знання» у вигляді феномену свідомості і практики стає паролем сучасної епохи, набуває універсального філософського статусу. Цей термін «охоплюватиме або відноситиме до певних категорій інформацію, дані, уявлення та образи, а також підходи, цінності та інші символічні продукти суспільства, незалежно від того, «істинні» вони, «приблизні» чи «хибні» [14, с. 41]. Багата інформаційна природа знання надає йому світоглядного значення, викликає «величезні зміни в нашому баченні світу, у ставленні до цінностей і влади», зумовлює «гігантські зсуви» в розумінні суспільного базису, системи суспільної свідомості. Саме ця обставина змушує вдатися до застережень щодо всемогутності та благодійності інформаційної влади.

Однак, як і в будь-якій галузі людського життя, не слід вдаватися до перебільшення ролі і значення інформації. Створення ідолів, зазначає Ф. Бекон, гальмує процес пізнання сутності речей, «затмарює» інтелектуальний зір людства, сприяє утворенню нових міфів, одним з яких є міф про всесильність і всевладність комп'ютерного світу, що існує, зокрема, у вигляді Інтернету. Ще наприкінці 70-х років ХХ ст. Е. Фромм попереджав про можливість виникнення «інформаційного імперіа-

лізму». Необмежена інформація і комп'ютеризація перетворює людську природу, деформує її, змінює людську свідомість, позбавляє особистість емоційного світу.

У працях провідних західних теоретиків — Е. Тоффлера, Д. Нейсбіта, Е. Сміта — зазначаються наявні та латентні загрози, типові для інформаційного суспільства. Серед них — небезпека «інформаційного синдрому», поява нового різновиду олігархії та монополії — когнітократія, інфократія, нові види маніпулювання масовою свідомістю та поведінкою, засобами та можливостями ЗМІ, складність адаптації пересічного громадянина до зростаючих потоків інформації з наявною суперечливістю її змісту.

Серйозну загрозу являє небажане втручання держави у приватне життя громадянина, організоване на базі інформаційних технологій, «хакерство», нелегальне проникнення у банки даних стратегічного або суспільного характеру.

Британський філософ С. Леш у книзі «Критика інформації», осмислює загрози перспективи гіпертрофованої влади інформації і попереджає, що інформаційне суспільство характеризується швидким зростанням невизначеності, а теорія інформаційного суспільства поступово перетворюється на «теорію непередбачуваних наслідків». Одним з таких є інформаційна культура, «яка через заперечення комплексності, завдяки класифікованій простоті інформаційного суспільства розростається вшир і стає неконтрольованою комплексною» [3, р. 27].

На відміну від прихильників постмодерністського схвалення «деконструювання системності», руйнування комплексності, С. Леш вважає, що завдяки такій динаміці суспільство стає безпрецедентно рухливим, позбавленим стійких відносин і міцних засад. Внаслідок цього доміантними в структурі суспільних зв'язків стають відносини (а не виробництва), які мають тільки теперішнє, ситуативне, швидкоплинне значення. Одна з принципових відмінностей інформаційного суспільства від усіх попередніх соціальних структур полягає в тому, вважає дослідник, що суспільство відривається від своєї об'єктивної основи і переносить людей у сферу суб'єктивного, перетворює їх життя на гру, яка набирає всіх ознак реальності. У цій реальності панує логіка наслідків, а не цілей, втрачається значення довготривалих пріоритетів. В інформаційному суспільстві існує безпрецедентне змішування всіх традиційних категорій, що, в кінцевому підсумку, дезорієнтує індивіда і підкоряє його дії анонімним, несупільним, нелюдським силам і обставинам. Тому виникає головна проблема інформаційного су-

пільства — проблема культури як соціально-духовного середовища людського буття.

Характерними ознаками культурного виміру інформаційного суспільства є антропізація, гуманізація та етизація всіх складових буття людини. І хоча ці тенденції ще далеко себе не реалізували, постійно гальмуються супротивом прагматичних, ринково-зумовлених чинників, відчують на собі могутній вплив споживацьких стереотипів та гедоністичних настроїв, їх наявність дедалі виступає виразніше, а кількість прихильників їх постійно зростає.

Як свідчить світова практика, інтенсифікація інформаційних процесів, дедалі глибше опрацювання інформації і розширення діапазону її використання підвищує стійкість суспільної системи, її гнучкість і мобільність, посилює адаптацію до зовнішніх умов, що швидко змінюються, забезпечують живучість і усталеність існування суспільства, окремих індивідів. Нинішній етап розвитку українського суспільства потребує своєчасного осмислення питання щодо сутності, характеру та динаміки руху до інформаційного суспільства у всьому діапазоні його складових, насамперед, у культурі.

Суспільні зміни треба розглядати системно, і ми можемо вказати на основні з них: змінюється соціальна структура суспільства, або, точніше, поряд з наявними, з'являється нова форма його диференціації, яка визначає спектр соціальних вимог, послуг, робочих місць. Наприклад, щодо використання технологій це розподіл на нові «страти» — користувачів, технологів, творців технологій або персональних варіантів користування, поява нових сфер діяльності, таких, як шоу-бізнес або електронна комерція: Змінюється тип культури — від текстової до екранної. Те, що молодь мало читає, — тільки наслідок цієї зміни, але її, наприклад, не оцінено належним чином в освіті. Виявом екранної культури є масова орієнтація на змішування традиційних форм, орієнтація на виготовлення персональних культурних коктейлів. Складається інше уявлення про грамотність — технологічна грамотність, або вміння працювати з інформаційними пристроями стає основою такого уявлення.

Змінюються форми прийняття політичних рішень — і це не тільки електронний уряд, а й можливості, скажімо, прямої участі в голосуванні, що зовсім інакше формулює питання про зміст і форми демократії.

Змінюються зміст і форми надання освіти (дистанційна освіта — це зміна не тільки форми, а й самого змісту: робота не тільки зі знанням, а й з інформацією, не тільки уроки, а й робота з тренажерами, не тільки в дитинстві, а протягом усього життя тощо). Освіта змінює свій кон-

текст. Так, для останніх століть головним контекстом освіти була наука та завдання її розвитку, зараз таким контекстом дедалі більше стають технологічні інновації;

Змінюється ринок робочих місць (часткова зайнятість, кілька робочих місць одночасно, короткотермінові контракти) та його структура (виникає потреба в нових уміннях).

Змінюються уявлення про національну та персональну безпеку, права людини (потенційно можливий тотальний контроль і тотальний тероризм). Змінюється уявлення про стратегічні ресурси (уже не тільки енергія, а й інформація, вільний час); форми транснаціональних відносин і критерії розвиненості. Тобто входження в міжнародні мережі є умовою та показником розвитку з погляду процесів глобалізації.

З'являються нові форми ризиків для психічного здоров'я та екології. «Інформаційне сміття» — це нова і ще не дуже зрозуміла проблема. Можна й далі визначати не менш значущі зміни в інших аспектах суспільного життя або міжнародних відносин, але важливо зауважити, що інформатизація змінює всі важливі риси суспільства. Ці зміни несуть як благо, так і руйнацію звичних форм життя, праці, безпеки тощо, і ці зміни потрібно регулювати так, щоб досягти необхідних результатів, зазнавши якомога менших соціальних і культурних втрат.

Список використаних джерел:

1. Чучин-Русов А. Е. Новый культурный ландшафт: постмодернизм или неоархаика [Текст] / А. Е. Чучин-Русов // Вопросы философии. — 1999. — №4. — С. 24–41.
2. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей. Панорама новітньої науки [Текст] / Ж. Рюс. — К.: Основи, 1998. — 669 с.
3. Lash S. Critique of Information [Text] / Scott Lash. — London: Sage Publications Ltd., 2002. — 234 p.
4. Latour Bruno, Woolga Steve. Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts [Text] / Bruno Latour., Steve Woolga. — Princeton, 1986. — 321 p.
5. Sassower R. Technoscientific Angst: Ethics and Responsibility [Text] / R. Sassower. — Minne-apolis, 1997. — 235 p.
6. Agazzi E. Responsibility: the Genuine Ground for the regulation of a Free Science [Text] / E. Agazzi // Scientists and their Responsibility. — Publishing International, 1989. — 235 p.

7. Bolter D. Turing's Men: Western Culture in the Computer Age [Text] / D. Bolter // Chapel Hill. University of North Carolina. — 1984. — № 4. — P. 23–45.
8. Lanham R. Clicking in: hot Links to a Digital Culture [Text] / R. Lanham. — Seattle, 1993. — 230 p.
9. Heyrman H. Art and Computers: An Exploratory Inverstigation on the Digi-tal Transformation of Art [Text] / H. Heyrman. — Santa Cms de Tenerife, 1995. — 235 p.
10. Merleau-Ponti M. Phenomenology of Reception [Text] / M. Merleau-Ponti. — London, 1989. — 224 p.
11. Heyrman H. Art and Computers: An Exploratory Inverstigation on the Digi-tal Transformation of Art [Text] / H. Heyrman. — Santa Cms de Tenerife, 1995. — 235 p.
12. Бехман Г. Концепции информационного общества и социальные функции информации [Текст] / Г. Бехман // Интернет—культура—этика. — Москва—Дубно, 2006. — 331 с.
13. Тоффлер Э. Метаморфозы власти. Знание, богатство и сила на пороге XXI века [Текст] / Э. Тоффлер; пер. с англ. В. В. Белокосков и др. / науч. ред., авт. предисл. П. С. Гуревич. — М.: ООО «АСТ», 2004. — 669 с.
14. Пружинин Б. И. Новые информационные технологии и судьбы рациональности в современной культуре [Текст]: материалы «круглого стола» / Б. И. Пружинин // Вопросы философии. — 2003. — № 12. — С. 3–8.

Стаття надійшла до редакції 14.10.2013 р.

Сашук А. Н. Социо-культурные факторы формирования информационного общества

Рассматривается комплекс социо-культурных факторов формирования информационного общества как нового цивилизационного явления.

Ключевые слова: культура, цивилизация, информационное общество, киберпространство.

Saschuk A. N. Socio-cultural factors of information society

We consider the complex socio-cultural factors in the formation of the information society as a new civilizational phenomenon.

Keywords: culture, civilization, information society, cyberspace.